

Anmeldelser

DAGFINN SKRE (redaktør og hovedforfatter): *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publication Series Volume 1.* Aarhus Universitetsforlag 2007. 502 s. 525 kr.

DAGFINN SKRE (redaktør og hovedforfatter): *Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age.* Kaupang Excavation Project Publication Series Volume 2. Aarhus Universitetsforlag 2008. 378 sider. 438 kr.

Både historikere og arkæologer har længe med forkærlighed beskæftiget sig med de første egentlige bydannelser i Skandinavien, og navnlig i de to største og bedst kendte af dem, Birka ved Mälaren og Hedeby ved Slesvig, har der i tidens løb været gennemført adskillige omfattende udgravninger med glimrende resultater. I det nuværende Danmark kom arkæologerne senere i gang i byerne, men ved systematiske punktundersøgelser har Ribe siden 1970'erne gjort sin entré i rækken af tidlige nordiske byer, endda med en alder, der overgår både Birka og Hedeby.

I Norge er Skiringssal i Vestfold den ældste kendte by. Den omtales o. år 890 i den norske handelsmand Ottars beretning om en rejse, han foretog fra det nordligste Norge til Hedeby. Allerede midt i 1800-årene havde norske historikere erkendt, at Skiringssal måtte være det oprindelige navn for Kaupang, en lokalitet ved udkanten af Oslofjordens vestbred. Der var imidlertid ingen synlige rester af nogen by på stedet, og det var først ved Charlotte Blindheims energiske udgravninger i årene fra 1950 til 1974, at bytomten gav sig til kende ved fremkomsten af spor af vikingetidsbosættelse og tilstedeværelsen af oldsager, der helt entydigt pegede på, at man her stod over for en handelsplads med vidstrakte kontakter til fremmede lande.

Charlotte Blindheim, der var ansat på Universitetets Oldsaksamling i Oslo, måtte i alle årene lade sig nøje med yderst sparsomme bevillinger til udgravningsarbejdet. Trods hendes store anstrengelser var det derfor i realiteten kun et lille hjørne af bytomten, hun fik undersøgt. I et pionerarbejde som dette måtte tolkningen af de enkelte anlæg være usikker, og da hun gik på pension, var der stadig mange uløste

problemer i Kaupang, både hvad angik bebyggelsens omfang, karakter og udvikling, og der var ej heller tilstrækkelig sikker viden om tidspunkterne for bosættelsens oprindelse og afslutningen af byens varighed.

I en alder af næsten 80 år overdrog Charlotte Blindheim i 1996 materialet fra Kaupang til en anden ildsjæl, professor Dagfinn Skre. Det viste sig at være et lykkeligt valg. Dagfinn Skre gik straks til opgaven med krum hals, og på kort tid lykkedes det for ham at tilvejebringe et ambitiøst forskningsprojekt med betydelige midler og med aktiv deltagelse af hen ved 30 særdeles kompetente fagfolk, både arkæologer, geologer, biologer, numismatikere, stednavneforskere og andre inden- og udenlandske specialister, der på forskellig måde kunne indgå i det tværvideenskabelige samarbejde i Kaupang, som Dagfinn Skre på Oslo Universitets vegne selv kom til at stå i spidsen for.

Hovedopgaven i projektet var udgravningen af et udvalgt område af bytomten. Den blev gennemført i årene 2000-02 og omfattede et areal på omkring 1000 kvadratmeter. Det var for så vidt ikke et større område end det, Charlotte Blindheim i sin tid havde udgravet – kun et par procent af hele byens areal – men det lå centralt i det bebyggede område og blev undersøgt med den yderste omhu og med inddragelse af så at sige alle de tekniske hjælpemidler og naturvidenskabelige målemetoder og fundbestemmelser, der står til rådighed for vor tids arkæologer, når man da er i stand til at bekoste det. I tilslutning til fladeudgravningen blev der på hele det formodede byområde foretaget systematiske markvandring med opsamling af løsfund på jordoverfladen og – hvad der især viste sig frugtbart – afsøgning med metaldetektorer. I tilgift blev der mulighed for at gøre observationer i jordlagene under et omfattende kloakeringsarbejde, der netop da blev foretaget i bytomtens yderområder.

Resultaterne af alle disse anstrengelser er fremlagt på fremragende vis af Dagfinn Skre og hans hjælpere, af hvilke især Lars Pilø må fremhæves, i det foreliggende første store bind med beretninger om projektets forløb. Mens man tidligere havde anset Kaupang for at være grundlagt engang i slutningen af 700-årene, synes det nu klart, at grundlæggelsen må være sket lige omkring år 800. Udgraverne er tilbøjelige til at mene, at der i byens første tid kun har været sæsonbestemt beboelse her. Men i betragtning af, at det endnu kun er en lille del af byområdet, der er undersøgt til bunds, er det nok klogest at vente med at besvare dette spørgsmål. Derimod kan man nok uden videre godtage den foreslåede afslutningsdato. Kaupang må have ophørt med at eksistere engang i anden halvdel af 900-årene, formentlig mellem 960 og 980. Især med

støtte i opsamlingerne af fundgenstande på området kunne det totale bebyggede areal anslås til ca. 54.000 kvadratmeter, af hvilke ca. 20.000 har været opdelt i parceller, beliggende i en mellem 20 og 70 meter bred bræmme langs en kyststrækning på 750 meter. Fund af begravelser på områdets nordligste del taler dog for, at beboelsen her er opgivet i slutningen af 800-årene.

Men hvem stod bag grundlæggelsen af byen? Dagfinn Skre er ikke i tvivl. Det gjorde, siger han, den danske kongemagt. Denne påstand, som næppe vil vække udelt glæde overalt i Norge, bygger han på en af de få pålidelige samtidige skriftlige kilder. I de frankiske rigsannaler fortælles det om året 813, at de danske konger – der var på dette tidspunkt to – måtte afstå fra at komme til en fredsslutning med kejseren i Aachen, fordi de var draget med en hær til Westarfolda ved deres riges yderste nordvestgrænse, hvor fyrsterne og folket havde rejst sig mod dem, men nu igen blev undertvunget. Da Vestfold altså ved denne tid indgik i det danske rige, og da kun landsherren kunne yde den beskyttelse af de tilrejsende fremmede handelsmænd, som var forudsætningen for, at en by kunne trives, er det rimeligt at mene, at det o. år 800 var den danske konge, som var Kaupangs fader. Så meget mere, som det – også med støtte i rigsannalerne – kan fastslås, at Danmarks konge i 808 grundlagde Hedeby som handelsby ved at ødelægge den slaviske handelsplads Reric og tvinge købmændene herfra til at bosætte sig i den nye by.

I tilslutning til udgravningsbeskrivelsen indeholder bindet en række naturvidenskabelige bidrag med redegørelser for de geologiske forhold på stedet, pollenundersøgelserne iberegnet, og undersøgelse af botaniske og zoologiske fund (med overdreven brug af statistik) samt af kulturlagenes sammensætning. Af særlig interesse er fremlæggelsen af resultaterne af de dendrokronologiske dateringer af egetræ fra udgravningen, foretaget af Nationalmuseet i København. Om det øvrige arkæologiske fundmateriale er der stort set kun statistiske oplysninger og numeriske sammenligninger af fundmængden i relation til fundene i søsterbyerne Ribe og Birka. Den egentlige behandling af disse emner henvises til de kommende bind i serien.

Men her i bind 1 indskrænker Dagfinn Skre sig ikke til at anskue byen Kaupang. Han vil også forklare, hvorfor der kom by netop her, og under overskriften Skiringssal omhandler henved en fjerdedel af bogen tiden forud for bydannelsen. Det gamle centrum er her Tjølling, ca. tre km nord for Kaupang. Her blev der i 1100-årene bygget en treskibet kirke – i Vestfold den eneste storkirke bortset fra basilikaen i

middelalderbyen Tønsberg – og Dagfinn Skre kan påvise, at der allerede længe før vikingetiden var tingsted her, og at der her har været, hvad han, som de fleste arkæologer, uopfindsomt kalder en centralplads. Jeg vil tillade mig at kalde stedet det, det er, nemlig et høvdingesæde. I Huseby, midtvejs mellem Tjølling og Kaupang, udgravede projektet i år 2000-01 et plateau øverst på et bakkedrag og fandt her spor af en stor krumvægget hallebygning fra 700-årene, der har været i brug frem til ca. år 900. Fundene i og omkring hallen var ikke talrige, men de havde, hvad Dagfinn Skre kalder aristokratisk kontekst, og han sætter hallen i forbindelse med nogle af de seneste ynglingekongers angivelige ophold i Skiringssal.

Ynglingekongerne kendes fra skjaldedigtet Ynglingatal, der indgår i Snorres Heimskringla, hvor det er hovedkilden til hans Ynglingasaga og fortælles at være forfattet af Tjodolf af Hvini, der o. år 900 var skjald hos Harald Hårfager, dvs. ca. 100 år efter at ynglingerne skulle have forladt Uppsala og var draget til Norge. Tjodolfs forfatterskab forblev uantastet indtil 1991, da den norske historiker Claus Krag hævdede, at Ynglingatal i virkeligheden er en lærd rekonstruktion fra slutningen af 1100- eller begyndelsen af 1200-årene. Dette bestrides af Dagfinn Skre, som i et stærkt polemisk kapitel i bogen stiller sig på Tjodolfs side. Jeg tør ikke tage stilling til striden, som jeg mener, det må tilkomme filologerne at finde løsningen på. Skulle det ende med, at Claus Krag får ret, vil jeg trøste Dagfinn Skre med, at han under alle omstændigheder har påvist, at Kaupang har sin fortid i et vigtigt politisk magtcentrum.

Dette kommer da også klart frem i bogens 30. og afsluttende kapitel, der er en fremragende analyse af bydannelsen og byudviklingen i Skandinavien i tiden frem til ca. 950. Det kunne i dag næppe være gjort bedre af nogen anden. Ved siden af de traditionelle forklaringer på fænomenet – især henvisningen til den store vækst i handel og vareproduktion i 700-årene og til fremvæksten af en stærk dansk kongemagt, der kunne yde de fremmede købmænd den nødvendige beskyttelse – fremhæver Dagfinn Skre, at både Ribe, Hedeby og Kaupang ligger i vigtige grænseområder i det danske rige, hvor kongen måtte have et særlig stort og varigt behov for at manifestere sin magtposition. Ribe er langt den ældste af byerne, utvivlsomt fordi den var nærmeste nordiske nabo til de såkaldte emporier, der siden 600-årene var opstået som vigtige handelscentre på begge sider af Kanalen og i Frisland. Jeg mener dog, at Dagfinn Skre undervurderer Ribes rolle, når han først anser den for en rigtig by fra o. 790. De omfattende møntfund i Ribe, hvor sceattaerne fra o. 725 nærmest optræder som monopolmønt og måske

endda var udmøntet her, vidner om en betydning, der langt overgår, hvad man kunne vente af en temporær handelsplads. Men måske var det de tilrejsende frisiske købmænd, der var de egentlige møntherrer i Ribe.

Selv om det efter Dagfinn Skres mening var den danske konge, der grundlagde Kaupang, mener han dog, at det især var den sakrale anseelse, som Skiringssal med sit høvdingedømme og tingsted nød fra gammel tid, der beskyttede byen mod overgreb i den hedenske tid. Det begrundes han med, at Kaupang overlevede det danske overherredømmes svækkelse og fald i 800-årenes senere del og først mistede sin betydning et stykke ind i 900-årene, da kristendommen var på fremmarch i Norge.

Alt dette ifølge bind 1. I det efterfølgende bind 2, der udkom året efter, er hovedemnet de fund af møntet og umøntet sølv, der er gjort ved undersøgelserne i Kaupang. Det mest opsigtsvækkende er her mønterne, der for mere end halvdelen vedkommende er fremkommet ved opsamlinger i pløjejorden på bytomten, foretaget med stor dygtighed af en gruppe tilkaldte bornholmske metaldetektor-amatører, som i de tre sommersæsoner 2000-2002 gennemtrawlede området med deres apparater. I alt er der fundet 101 mønter fra vikingetiden, næsten udelukkende islamiske dirhems, hvortil kommer et usædvanligt og fascinerende fund af indholdet i en smeltedigel, der foruden nogle stumper brudsølv omfattede resterne af mindst 12 dirhems under en omsmeltning, der utvivlsomt sigtede på at omdanne dem til sølvbarrer – en skæbne som i Nordens vikingetid må være overgået millioner af importerede islamiske mønter, men som aldrig er demonstreret så indlysende som her.

I bindet fremlægges møntfundene af den britiske numismatiker Mark Blackburn, der oplyser, at de islamiske mønter må være kommet til Kaupang mellem ca. 850 og 950. De fleste er stærkt beklippede eller fragmenterede, og mange af dem bærer spor af den lange rejse til Norge fra sølvminerne i Centralasien i form af slid og ved kvalitetsprøvninger undervejs, der giver sig til kende ved knivmærker eller ved bøjning af mønterne. Deres gennemsnitsvægt er ca. 0,6 gram, dvs. kun hen ved en femtedel af en nyslået dirhems vægt på 2,97 gram, og da de er fundet spredt over det meste af byområdet, mener Mark Blackburn, at de ikke primært er kommet til Kaupang for at blive omsmeltet, men her må være benyttet til »a variety of transactions«, vel især som skille-mønt. Fra vesteuropæiske møntsteder er der i Kaupang kun fundet seks mønter, og de antages alle at være tabt før 850.

De islamiske mønter har imidlertid ikke været ene om at tjene som skillemønt i Kaupang. Ved udgravningerne fra 1998-2002 blev der – i høj grad ved metaldetektorernes indsats – opsamlet 115 stykker brudsølv, mest afklippede stumper af sølvringe eller andre smykker. 87 af disse var helt små, med en vægt på mindre end 2 gram, dvs. ikke meget mere end de fleste af mønterne. De behandles i bogen af den svenske kender af vikingesølv Birgitta Hårdh, der da også gør opmærksom på, at mønter og brudsølv tillige optræder side om side som enkeltfund i Birkas jord, og at der i nedgravede sølvskatte i Norden fra og med 700-årene ofte forekommer en blanding af mønter og brudsølv sammen med sølvbarrer. Blandt enkeltfundene i Kaupang er der i øvrigt også fem sølvbarrer, de fleste små, men en af dem dog med en vægt på 48 gram, svarende til en værdi af 1 mark sølv. Birgitta Hårdh understreger, at også andet kunne anvendes som betalingsmiddel på en handelsplads, f.eks. jernbarrer, tekstiler og pelsværk, men at sølvet frem for disse havde store fortrin ved materialets store bestandighed, den ringe vægt og de beskedne pladskrav.

Når der skulle handles, måtte både de beklippede mønter og brudsølvet vejes. Det var der rige muligheder for i Kaupang. Ved projektets udgravninger blev der fundet ikke mindre end 378 vægtlodder, heraf 280 ved markvandring og 82 i gravefeltet. Unn Pedersen, der har skrevet afsnittet om lodderne, fortæller, at de ligesom mønterne og brudsølvet lå nogenlunde jævnt fordelt i bytomten. Mange lodder har været justeret til faste mål. De fleste til 24, 12, 8 eller – som hovedparten – 4 gram. I en mindre gruppe er vægten 26 eller 13 gram. 82 pct. af lodderne var af bly, et metal der giver særlig kraftige udslag i metaldetektorerne, og dette kan være en delvis forklaring på loddernes forekomst i et så overvældende stort antal. En anden forklaring kunne være, at lodderne, som jo havde en vis metalværdi (bly eller kobber), i en snæver vending ind imellem kunne tages i brug som skillemønt.

Med to store kapitler, begge skrevet af Christoph Kilger, vender bind 2 tilbage til mønterne. I det første, betitlet »Kaupang from Afar«, ses de islamiske mønter her i relation til den store mængde fund af dirhems rundt om i Europa, som Kilger giver en glimrende oversigt over. I forhold til dem er Kaupang med sine knap 100 eksemplarer en næsten usynlig lillebror. Alene i Sverige er der opsamlet langt over 80.000 dirhems fra vikingetiden, næsten alle i skattefund. Statistiske sammenligninger med enkeltfundene fra Kaupang er derfor vanskelige, men Kilger fremhæver det totale fravær af islamisk mønt i norske skattefund fra 800-årene, der efter hans mening viser, at de fleste dirhems forlod

Kaupang som sølvbarrer, og at Kaupang – som iøvrigt også Hedeby – må have været et stort smelttested for arabisk sølv.

Christoph Kilgers andet bidrag, der omfatter hele 75 tryksider, hedder »Wholeness and Holiness. Counting, Weighing and Valuing Silver in the Early Viking Period«. Han indleder med at fastlå, at sølvet som omsætningsmiddel optræder i tre former: 1) forarbejdet som barrer eller smykkeringe; 2) som brudsølv; 3) som mønter. Herefter giver han en meget inciterende analyse af brugen af mønter i det vestlige Europa i århundrederne efter det romerske kejserriges sammenbrud. Alt meget læseværdigt og velegnet som bidrag til en fremtidig debat, men i virkeligheden lidt ved siden af bogens emne, eftersom det er åbenbart, at mønterne i Kaupang i deres stærkt fragmenterede tilstand aldeles ikke fungerede som mønt i egentlig forstand, men blot indgik som en del af brudsølvet, der jo – som ovenfor nævnt – hovedsagelig forekom som uanselige småstykker på under 2 gram. Kun 9 af de 90 enkeltfundne dirhems er hele, og de kan, som Kilger selv anfører, i Kaupang have været brugt som vægtlodder eller have tjent til kalibrering af de egentlige lodder, hvis næsten ubegribeligt store antal taler for, at brudsølvet må have spillet en væsentlig rolle i omgangsformen på handelspladsen, knyttet til den billigere ende af daglighandelen med varer og ved godtgørelsen af tjenesteydelser mellem beboere og gæster. Det er som sagt imidlertid påfaldende, at dirhems i Kaupangs levetid så at sige ikke forekommer andetsteds i Norge. Mindst lige så påfaldende er, at vesteuropæisk mønt mangler totalt i Kaupang efter ca. 850, selv om der blandt de øvrige løsfund på stedet (som vi må vente til værkets bind 3 med at høre nærmere om) er klare vidnesbyrd om forbindelser til mange europæiske destinationer.

Bind 2 afrundes af to bidrag af hovedredaktøren. I det første, betitlet »Post-substantivist Towns and Trade AD 600-1000« kaster Dagfinn Skre sig med dødsforagt ud i den vrimmel af spektakulære overvejelser om byernes og handelens fremtrædelsesformer, der især har udviklet sig efter fremkomsten af Richard Hodges' grundlæggende værk »Dark Ages Economics« i 1982. Her gør Dagfinn Skre mange gode iagttagelser. Men som anmelder har jeg svært ved at følge med i det højere teoretiske skoleridt. Ved udgravningerne har vi fået en række vigtige glimt af handels- og produktionslivet i Kaupang og de øvrige tidligere bysamfund. Men det er endnu mere påfaldende, hvad vi ikke ved. Vi savner – og vil altid savne – den grundlæggende viden om de fleste betydningsfulde forhold i byerne. Vi ved næsten intet om handelens omfang og organisation, om de forskellige handelsvarers indbyrdes betydning,

om forholdet mellem beboere og gæster, om byttehandel og om faste priser etc. Hvordan var de tilrejsende købmænds retsstilling? Var sølvet i virkeligheden kun en mindre væsentlig del af omsætningsmidlerne? Var det byerne, som skabte fjernhandelen, eller kom fjernhandelen først? For Kaupang må vi specielt spørge, hvad handelen med jern kan have betydet. Og handlede man f.eks. med trælle? Der kan stilles hundreder af væsentlige spørgsmål, der ikke kan besvares fyldestgørende.

For mig at se er der et grelt misforhold mellem vor reelle viden om byerne og det fintmaskede begrebsapparat, som bystudiernes teoretikere forsøger at klemme vikingetidens byer ind i. For Kaupangs vedkommende er jeg helt tilfreds ved at nøjes med at fastslå, at handelen her øjensynligt aldrig udviklede sig til den lokale møntøkonomi, som kendes i de samtidige bysamfund i Hedeby og Ribe, og at dette antagelig kan forklares ved, at byen efter dens danske grundlæggeres deroute savnede en stærk myndighed, der kunne fungere som møntherre..

Dette gør ikke Kaupang mindre interessant. De nye undersøgelser er en stor forskningsbedrift. Og jeg vil med forventning se hen til det kommende bind 3 af værket, hvor vi vil stifte bekendtskab med de mennesker, der boede og virkede i Norges første by.

Olaf Olsen

RIKKE MALMROS: Vikingerne syn på militær og samfund: Belyst gennem skjaldenes fyrstedigtning. Aarhus Universitetsforlag 2010. 384 s. 348 kr.

Vikingerne syn på militær og samfund er ei samling av artiklar som alle er skrivne av Rikke Malmros, men over eit langt tidsrom. Det går fram på s. 44 at hovudfagsspesialet hennar frå 1982, publisert i *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1985, inngår som ein vesentleg del av boka, og er å finne på s. 55-162. Denne eldre teksten er her forsynt med eit kort føreord med m.a. nyare dateringar av skipsfunn. Forfattaren opplyser også at sidan Niels Lund, seinare professor i historie, tvilte på resultatane hennar, fann ho »det frugtbart at udarbejde yderligere to artikler om henholdsvis de hedenske og dernæst de tidligt kristne fyrsteskjaldes syn på hele samfundet« (s. 45). Det er ikkje sagt direkte, men dette er etter alt å døme dei to arbeida som følgjer etter hovudfagsspesialet, først »Den hedenske fyrstedigtningens samfundssyn« på s. 163-209, publisert i (dansk) *Historisk Tidsskrift* (1999), og deretter »Kongemagt og ledning i Norge og Danmark omkring 1100 – belyst ud fra den tidlige kristne fyrstedigtning« på s. 211-288, publisert i (dansk) *Historisk Tidsskrift*